

Dr. DARIUS JUODIS

Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademijos Mokslo centras

Partizaninio judėjimo slopinimas Panevėžio apskrityje 1944–1945 m.

I v a d a s

Aprašomuoju laikotarpiu Panevėžio apskritis buvo gana didžiulis administracinis vienetas Lietuvos mastu. Jį sudarė pats miestas ir 16 valsčių. Tautinė (lietuvių dauguma) ir socialinė (daugiausia ūkininkai) gyventojų sudėtis ir gamtinė aplinka (Šimonių ir Žaliosios girios miškų masyvai) sudarė sąlygas plėstis lietuvių ginkluotam pasipriešinimui. Pačios pasipriešinimo priežastys yra tokios pačios kaip ir visoje Lietuvoje. Čia ko nors išskirtinio nesurastume.

Straipsnyje apžvelgiamos sovietų saugumo pastangos ir kovos būdai, kuriais siekta nuslopinti ginkluotą pasipriešinimą 1944–1945 m., t. y. tada, kai rezistencijoje dalyvavo daugiausia žmonių lyginant su kitais laikotarpiais. Darbe siekiama pažvelgti į įvykius per sovietų saugumo dokumentų prizmę. Jie atskleidžia, kaip čekistai žiūrėjo į patį pasipriešinimą, kaip jį suprato ir kaip bandė nuslopinti.

Šios temos vienaip ar kitaip nagrinėtos ne vieno autoriaus darbe. Vertingų faktų galime aptikti istorikų darbuose, kuriuose aprašomi bendrieji reiškiniai Lietuvoje, bet pateikiama nemažai faktų iš Panevėžio krašto pokarinės istorijos. Pavyzdžiui, Juozo Starkausko knyga apie sovietų vidaus kariuomenę Lietuvoje¹ bei sribus², taip pat Kęstučio Kasparo monografija apie ginkluotą pasipriešinimą pradiniu

¹ J. Starkauskas, *Čekistinė kariuomenė Lietuvoje 1944–1953*, Vilnius, 1998.

² J. Starkauskas, *Sribai*, Vilnius, 2001.

laikotarpiu³. Konkrečiai šio regiono partizaniniam pasipriešinimui yra skirtos Antano Šimėno⁴ ir Onos Dapšytės-Kriukelienės⁵ knygos.

Unikalūs yra R. Kauniečio darbai, kuriuose surinkta šimtai pasipriešinimo dalyvių prisiminimų, pateikta daug archyvinės medžiagos. Tęstinį darbą sudaro 10 dalių, o kitaip skaičiuojant – 12 knygų⁶. Juose gausu pavyzdžių iš partizaninės kovos Panevėžio regione. Taip pat medžiagos apie rezistenciją šiame krašte paskelbta tęstiniame žurnale „Laisvės kovų archyvas“.

Rengiant darbą naudotasi Lietuvos ypatingojo archyvo fondais. Pirmiausia vietinio NKVD skyriaus bei operatyvinio sektoriaus dokumentacija. Skaitant šios institucijos dokumentus, kyla keblumų ne vien dėl tendencingo įvykių vaizdavimo. Neretai rusų kalba parašytuose tekstuose iškraipomi vietovardžiai ir asmenvardžiai, tad sudėtinga nustatyti tikrąsias vietas ir žmonių vardus. Įvairiuose raštuose pateikiama statistika ne itin patikima vien jau dėl savo prieštaravimo, išryškėjančio lyginant kelis dokumentus. Todėl remiantis archyvine medžiaga pateikti vienareikšmius apibendrinimus yra sudėtinga.

Partizanai ir jų veiksmai sovietų saugumo akimis

Sovietų valdžia nenumanė kokio masto bus antisovietinis pasipriešinimas ir kiek jis tęsis. Bet pirmi atėjusiųjų įspūdžiai apie vietinius gyventojus buvo neigiami. Raudonoji armija (toliau RA) užėmė miestą 1944 m. liepos 22 d., o jau po savaitės NKVD konstatavo: „Panevėžyje pasilikusių gyventojų politinės nuotaikos labai neigiamos, išskyrus nežymų lojaliai tarybų valdžiai nusistačiusių asmenų

³ K. Kasparas, *Lietuvos karas*, Kaunas, 1999.

⁴ A. Šimėnas, *Bolševizmo byla. Genocidas ir smurtas okupuotoje Lietuvoje 1940–1953* (Pan kraštas), Kaunas, 2002.

⁵ O. Dapšytė-Kriukelienė, *Kupiškio krašto partizanai 1944–1953 m., dokumentinė kronika*, Vilnius, 2013.

⁶ *Aukštaitijos partizanų prisiminimai*, sudarė Romas Kaunietis, Vilnius, 1996 ir kt.

skaičių.⁷ Čekistai manė, kad dalis jiems priešišku asmenų, kuriuos įvardijo kaip gestapo valdininkus, policininkus, „baltuosius partizanus“ (taip vadinti 1941 m. Birželio sukilimo dalyviai, bet vėliau trumpą laiką tokiu terminu apibūdino partizanus) pasitraukė, o dalis pasiliko. Pasilikusieji pradėjo kelti rūpesčius sovietų pusei.

Liepos mėn. pabaigos raštuose užfiksuoti duomenys apie pirmąsias „banditines formuotes“. Tuo laiku dokumentuose dar nenusistovėjo terminas „banditai“, vartoti ir kiti apibūdinimai, kaip antai „banditiniai sukilėliai“ ar minėti „baltieji“. Pirmieji sovietų saugumo duomenys buvo tokie: Krekenavos valsčiuje veikė iki 100 „baltųjų partizanų“ (vadas mokytojas Rutkauskas), kurie dar prieš RA ateinant pasitraukė į mišką ir apšaudė sovietinius partizanus. Naujamiesčio vlsč. – 50–60 žmonių, Troškūnų vlsč. – nežinomas aktyviai pasireiškusių skaičius. Tai buvo vieni pirmųjų partizanų būrių, užfiksuotų NKVD ataskaitose ne tik apskrityje, bet ir visoje Lietuvoje.

Ideologiškai saugumiečiai partizanus siejo su vokiečių palikimu. Jie teigė, kad tarp „nepastovaus elemento“ „fašistiniai pakalikai“ vykdė profašistinę agitaciją, siekdami atkurti „fašistinę valstybinę santvarką“⁸. Dar pridėdant, kad pastarieji tikisi, jog vokiečiai sugrįš. Tarp pasipriešinusių sovietai matė ir vengiančius mobilizacijos į RA. Anot jų, vykdant mobilizaciją „nepastovus elementas“ slepiasi miškuose⁹. Nors tuo pačiu metu aukštesniajai vadovybei pakiliai raportuota, kad mobilizuojamas kontingentas savo noru eina į apskrities karinius komisariatų. Vien 1944 m. rugpjūčio 25 d. – rugsėjo 10 d. atėjo 2141 mobilizuojamasis, iš jų į armiją paimta 830, kiti nukreipti pramonės, transporto ir kt. sričių atstatymui ar atleisti nuo tarnybos dėl sveikatos problemų¹⁰.

⁷ SSRS NKGB–NKVD operatyvinės grupės viršininko Zapivalino 1944 m. liepos 29 d. aiškinamasis raštas LSSR NKVD komisarui J. Bartašiūniui, *Lietuvos ypatingasis archyvas* (toliau – *LYA*), f. K–41, ap. 1, b. 1349, l. 2.

⁸ LSSR NKVD Panevėžio apskr. skyriaus viršininko kpt. V. Bogomolovo 1944 m. rugsėjo 10 d. aiškinamasis raštas LSSR NKVD komisarui J. Bartašiūniui, ten pat, l. 33–34.

⁹ LSSR NKVD Panevėžio apskr. skyriaus viršininko kpt. V. Bogomolovo 1944 m. spalio 5 d. aiškinamasis raštas LSSR NKVD komisarui J. Bartašiūniui, ten pat, l. 26.

¹⁰ LSSR NKVD Panevėžio apskr. skyriaus viršininko kpt. V. Bogomolovo 1944 m. rugsėjo 9 d. aiškinamasis raštas LSSR NKVD komisarui J. Bartašiūniui, ten pat, l. 33.

Šie skaičiai liudija, kad to meto šaukiamojo amžiaus jaunuoliai mokėjo susiveikti reikiamus dokumentus, kad išvengtų tarnybos svetimoje kariuomenėje. Prieštaringi sovietų saugumiečių teiginiai dėl ėjimo į RA savo noru ar vengimo eiti buvo įprasti.

Jau pasibaigus karui, NKVD, nors ideologizuotai, bet gana tiksliai nusakė, kad partizanai kovojo „už savarankiškos buržuazinės valstybės atstatymą Lietuvoje“¹¹. Taigi matytas politinis kovos tikslas, o jos dalyviai beveik visada įvardyti „banditais“, užkietėjusiais sovietų valdžios priešais. 1945 m. daryta šiokia tokia išimtis, kad tarp kovojusiųjų buvo tokių, kuriuos prievarta išsivedė į „gaujas“¹². Nors sunku patikėti, kad toks reiškiny s galėjo būti masinis.

1944 m. NKVD neturėjo konkrečių duomenų apie partizanų skaičių. Skaičiuota apytiksliai. Štai gruodžio pradžioje, pagal NKVD, Šimonių miške slėpėsi apie 500 žmonių, Troškūnų vlsč. – iki 100, Vadoklių, Raguvos vlsč. – 150, Ramygalos vlsč. – 150–180, Pumpėnų – iki 20 žmonių¹³. Šių duomenų niekaip negalima patikrinti remiantis kitais dokumentais. Gali būti, kad kai kurie skaičiai yra perdėti, kiti apskrities valsčiai net neminimi, lyg juose iš viso nepartizanauta, nors taip nebuvo. Bet partizanų veiksmai liudijo, kad 1944 m. rudenį Vadoklių, Ramygalos, Šimonių, Viešintų, Troškūnų vlsč. buvo „ypač užkrėsti banditizmu“¹⁴. Vėlesnė 1945 m. statistika irgi nebuvo labai tiksli.

Sovietų pusę neramino ne tik partizanų skaičius, bet ir jų konkretūs veiksmai, prasidėję dar vasarą. Pirmą kartą apskrityje (o kartu ir visoje respublikoje) jie užfiksuoti liepos 21 d., kai Šimonių mstl. iš bažnyčios

¹¹ LSSR NKVD Panevėžio apskr. skyriaus viršininko mjr. V. Bogomolovo aiškinamasis raštas apie darbą kovojant prieš banditizmą Panevėžio apskrityje II ketvirtyje LSSR NKVD komisarui J. Bartašiūniui, ten pat, b. 1351, l. 85.

¹² LSSR NKVD Panevėžio apskr. skyriaus viršininko mjr. V. Bogomolovo 1945 m. balandžio 17 d. aiškinamasis raštas LSSR NKVD komisarui J. Bartašiūniui, ten pat, b. 1350, l. 165; LSSR NKVD Panevėžio apskr. skyriaus viršininko mjr. V. Bogomolovo aiškinamasis raštas apie darbą kovojant prieš banditizmą Panevėžio apskrityje II ketvirtyje LSSR NKVD komisarui J. Bartašiūniui, ten pat, b. 1351, l. 88.

¹³ NKGB–NKVD operatyvinės grupės Panevėžio apskr. viršininko Moskovo ir kt. aiškinamasis raštas apie gruodžio 1–15 d. padėtį SSSR NKVD komisarui Kruglovui, ten pat, b. 1349, l. 132.

¹⁴ NKGB–NKVD operatyvinės grupės Panevėžio apskr. viršininko Moskovo 1944 m. lapkričio 4 d. aiškinamasis raštas LSSR NKVD komisarui J. Bartašiūniui, ten pat, l. 94.

varpinės buvo apšaudyta RA kareivių grupė, nukautas leitenantas ir 6 eiliniai. Po trijų dienų, t. y. 24 d., Troškūnų vls. buvo apšaudyta pražygiuojanti kariuomenė ir nukauti 2 kareiviai. Šie veiksmai gali būti siejami su frontu atsiraukiančiais lietuvių savignos būrių nariais ar net užsilikusiais vokiečių kariais¹⁵. Čia užtikrintai nieko negalima teigti. Bet simboliškai galime laikyti, kad kartu su šiais šūviais prasidėjo partizaninė kova Lietuvoje.

Mažiausiai apsaugota buvo žemiausioji sovietinių partinių aktyvistų grandis, vykdžiusi pirmuosius sovietizacijos veiksmus kaime. Jie pirmieji susidūrė su tuometine partizanų jėga. Rugsėjo 12 d. dingo Ramygalos vlsč. Puguslaviškio (?) apylinkės (selsovieta) pirmininkas Petras Gudunavičius¹⁶. Jis turbūt buvo pirmasis apskrityje žuvenus sovietinis pareigūnas. Taip pasibaigiančios istorijos nebuvo kasdienis įvykis. Iki 1944 m. pabaigos kas mėnesį tokių susidūrimų įvykdavo bent keletas. Kartais jų metu žūdavo civiliai. Štai spalio 19 d. partizanams apšaudant Krekenavos vlsč. Mučiūnų k. Šambalionių selsovieta pirmininko P. Zakarevičiaus namus, žuvo jo žmona ir 10 metų sūnus. Pats pirmininkas, kuris atsišaudė, buvo sužeistas¹⁷. Civilių žūtys tapo neišvengiamu dalyku. Bet konfliktas nepasiekė tokio lygio, kad partizanai vien tik baustų visus žemesnio rango pareigūnus sušaudymu. Neretai pareigūnai buvo įspėjami atsisakyti pareigų. Pavyzdžiui, rugsėjo 14 d. iš selsovieta pirmininko Kazio Dembenkio (?) atimti tarnybiniai dokumentai ir jam pasiūlyta atsisakyti pareigų¹⁸. Tokių „pasiūlymų“ pareigūnai sulaukdavo ir 1945 m., net ne visuomet apie tai jie pranešdavo

¹⁵ K. Kasparas, min. veik., p. 196, 218; SSRS NKGB–NKVD operatyvinės grupės viršininko Zapivalino 1944 m. liepos 29 d. aiškinamasis raštas LSSR NKVD komisarui J. Bartašiūniui, *LYA*, f. K–41, ap. 1, b. 1349, l. 2 II pusė.

¹⁶ LSSR NKVD Panevėžio apskr. skyriaus viršininko kpt. V. Bogomolovo pasirašyta 1944 09 10–20 suvestinė, ten pat, l. 22.

¹⁷ NKGB–NKVD operatyvinės grupės Panevėžio apskr. viršininko Moskovo 1944 m. spalio 20 d. aiškinamasis raštas LSSR NKVD komisarui J. Bartašiūniui, ten pat, l. 61; LSSR NKVD Panevėžio apskr. skyriaus viršininko mjr. V. Bogomolovo 1945 m. gruodžio mėn. specpranešimas LSSR NKVD komisarui J. Bartašiūniui, ten pat, l. 235.

¹⁸ LSSR NKVD Panevėžio apskr. skyriaus pažyma apie agentūrinį–operatyvinį darbą 1944 m. spalio 25–30 d., ten pat, l. 73.

aukštesniajai valdžiai. 1945 m. kovo 20 d. įspėtas atsisakyti pareigų Pušaloto vlsč. pirmininkas, balandžio 15 d. fizine bausme buvo nubaustas Jaciūnų k. selsovieta pirmininkas. Gegužės 3 d. Raguvos vlsč. Limeikių k. fizinėmis bausmėmis nubaustas sribas ir jo tėvas ir t. t.¹⁹

Partizanai, turėdami pajėgumų, surengdavo ir platesnio masto akcijų. 1944 m. spalio 3 d. P. Kecoriaus būrys (apie 50 partizanų) puolė daboklę ir NKVD pastatą Vadokliuose, kur gynėsi 3 milicininkai ir 5 brigadmilcai, 4 iš jų nušovė ar sušaudė, išlaisvino 4 suimtuosius. Vėliau ataskaitose NKVD pridėjo, kad puldamas žuvo 1 partizanas²⁰. Paskutiniui teiginiui galima suabejoti, ar tai ne noras parodyti, kad ir „banditai“ patyrė nuostolių, ne vien tik sovietų pusė.

Sovietus neramino, kad tuo metu partizanai dar nevensė užpildinėti pavienių RA ir NKVD kareivių.

1944 m. rugsėjo (?) 12 d. Troškūnų vlsč. miške užpulti 2 aviacijos dalinio kareiviai, 1 žuvo, kitas sužeistas²¹. Spalio 15 d. Krekenavos vlsč. prie Preibių k. ant minos užvažiavo 216-ojo NKVD pulko studebekeris, žuvo vairuotojas ir viršila²². Spalio 22 d. apšaudytas lėktuvas Po–2, kuriuo skrido 1 Pabaltijo fronto feldjėgeris, vežęs slaptus dokumentus į Vilnių²³. Lapkričio 6 d. kelyje Utena–Šimonys apšaudytos dvi karinės mašinos, žuvo viršila²⁴.

Tokie ir panašūs veiksmai padėdavo atsirasti gandams apie vienur ar kitur puolančius kovotojus. Štai 1944 m. lapkričio mėn. pradžioje

¹⁹ K. Kasparas, min. veik., p. 276.

²⁰ Ten pat, p. 219; LSSR NKVD Panevėžio apskr. skyriaus viršininko kpt. V. Bogomolovo 1944 m. spalio mėn. specialus pranešimas LSSR NKVD komisarui J. Bartašiūniui, *LYA*, f. K–41, ap. 1, b. 1349, l. 53; NKGB–NKVD operatyvinės grupės Panevėžio apskr. viršininko Moskovo 1944 m. spalio 20 d. aiškinamasis raštas LSSR NKVD komisarui J. Bartašiūniui, ten pat, l. 61.

²¹ LSSR NKVD Panevėžio apskr. skyriaus pažyma apie agentūrinį–operatyvinį darbą 1944 m. spalio 25–30 d., ten pat, l. 75 II pusė.

²² LSSR NKVD Panevėžio apskr. skyriaus viršininko kpt. V. Bogomolovo 1944 m. spalio mėn. specialus pranešimas LSSR NKVD komisarui J. Bartašiūniui, ten pat, l. 66.

²³ SSSR NKVD ūkio valdybos viršininko Sumbatovo 1944 m. spalio 25 d. pranešimas LSSR NKVD komisarui J. Bartašiūniui, ten pat, l. 80.

²⁴ NKGB–NKVD operatyvinės grupės Panevėžio apskr. viršininko Moskovo 1944 m. lapkričio 11 d. aiškinamasis raštas LSSR NKVD komisarui J. Bartašiūniui, ten pat, l. 102.

NKVD pasiekė gandai, kad partizanai užėmė Viešintas ir Šimonis. NKVD operatyviniams darbuotojams kartu su kareiviais nuvykus į vietą, išsiaiškinta, kad tai buvo tik milicininkų panika²⁵.

Partizanai trikdė sovietų valdžios veiksmus kaime. Tą pajutę apskrities pareigūnai teigėdavo, kad, pavyzdžiui, Šimonių ir Viešintų vlsč. nutrūko „valstybinių įsipareigojimų vykdymas“ (t. y. maisto produktų tiekimas), o partizanai „įžūliai ir atvirai“ vykdė išpuolius prieš sovietinius partinius aktyvistus ir valstiečius, bandančius bendradarbiauti su valdžia²⁶.

Dar viena NKVD–NKGB tyrimo ir paieškos sritis buvo iš vokiečių lėktuvų nuleidžiami lietuvių desantininkai, kurių dalis išitraukdavo į pasipriešinimo judėjimą ar net pradėdavo vadovauti būriams. Vien lapkričio 18–19 d. parašiuotais nuleistos į apskritį dvi lietuvių desantininkų grupės po 12 žmonių²⁷.

1945 m. partizanai, patirdami nuostolių, tęsė kovą. Jų puolimai kai kuriais atvejais tapo net įnirtingesni. Per 1945 m. I ketvirtį apskrityje NKVD užfiksavo 28 „banditinius pasireiškimus“, kurių metu žuvo 16, išsivesta 15 asmenų²⁸. II ketv. – 146 atvejai, žuvo 88, išsivesta 43²⁹. IV ketv. – 90 atvejų, žuvo 79, išsivesta 14³⁰. Kas tie žuvusieji, kokioms socialinėms kategorijoms juos galima priskirti? Ar iš tikro visi jie žuvo nuo partizanų rankos – tai būtų kito tyrimo klausimas. Neaišku, ar čia įtraukti asmenys, kurie žuvo ne partizanams puolant, bet jiems ginantis kautynėse ar susišaudymuose.

1945 m. vis atsirasdavo apibendrinančių NKVD žinių apie partizanus.

²⁵ NKGB–NKVD operatyvinės grupės Panevėžio apskr. viršininko Moskovo 1944 m. lapkričio 6 d. aiškinamasis raštas LSSR NKVD komisarui J. Bartašiūnui, ten pat, l. 91.

²⁶ NKGB–NKVD operatyvinės grupės Panevėžio apskr. viršininko Moskovo 1944 m. lapkričio 4 d. aiškinamasis raštas LSSR NKVD komisarui J. Bartašiūnui, ten pat, l. 98.

²⁷ K. Kasparas, min. veik., p. 196.

²⁸ LSSR NKVD Panevėžio apskr. skyriaus viršininko mjr. V. Bogomolovo 1945 m. balandžio 17 d. aiškinamasis raštas LSSR NKVD komisarui J. Bartašiūnui, *LYA*, f. K–41, ap. 1, b. 1350, l. 168.

²⁹ LSSR NKVD Panevėžio apskr. skyriaus viršininko mjr. V. Bogomolovo aiškinamasis raštas apie darbą kovojant prieš banditizmą Panevėžio apskrityje II kevirtyje LSSR NKVD komisarui J. Bartašiūnui, ten pat, b. 1351, l. 91.

³⁰ Ten pat, l. 68.

Nežinia, kiek jos tikslios. 1945 m. balandžio 1 d. apskrityje užregistruota 11 „banditinių“ grupių, kuriose partizanavo iki 500 žmonių³¹. Tų metų liepos 1 d. – 13 grupių ir 715 žm.³² 1946 m. sausio 1 d. – 16 grupių ir 520 žm.³³ Kaip vertinti šiuos skaičius? Tai nereiškia, kad NKVD buvo suskaičiavęs visus partizanus, nes ne apie visus turėjo duomenų. Galbūt apie vienus sužinota tik rudenį, bet jie jau partizanavo pavasarį. Kovotojai nesilaikė apskrities ribų, jie keliaudavo iš vienos vietos į kitą, tad nežinia į kurios apskrities statistiką jie įtraukti. Į tokius klausimus atsakyti keblu. Šioje statistikoje galime matyti tik bendrą partizanų skaičiaus mažėjimą į metų pabaigą, kurį lėmė kovojančiųjų žūtys ir legalizacija.

Viena aišku, kad antisovietinis nusiteikimas apskrityje buvo gana ryškus. Tai pademonstravo parašų po padėka J. Stalinui rinkimas. Iki liepos 10 d. Panevėžio apsk. iš numatytų 70 tūkst. parašų surinkta tik 16 tūkst., Ramygalos vls. iš 8 tūkst. numatytų parašų gautas tik 251, Raguvos vls. iš 4200 – tik 501, Krekenavos vls. iš 9 tūkst. – tik 85, o Raguvos mstl. iš 600 žmonių pasirašė tik 5. NKVD–NKGB ieškojo kaltininkų. Konstatuota, kad partiniai sovietiniai pareigūnai nesureikšmino šios priemonės. Aukštesnieji vadovai nusišalino nuo darbo, palikdami tai vykdyti antraeiliams pareigūnams³⁴. Bet ne vien čia buvo priežastys.

Sovietų valdžia, susidūrusi su tokiu ginkluotu antisovietiniu pasipriešinimu, ėmėsi priemonių jį nuslopinti. Aprašomuju laikotarpiu partizaninio pasipriešinimo slopinimą organizavo NKVD struktūros.

Sovietų saugumo pajėgos

Iš karto po Panevėžio „išvadavimo“ liepos 23 d. į miestą atvyko

³¹ LSSR NKVD Panevėžio apskr. skyriaus viršininko mjr. V. Bogomolovo 1945 m. balandžio 17 d. aiškinamasis raštas LSSR NKVD komisarui J. Bartašiūnui, ten pat, b. 1350, l. 174.

³² LSSR NKVD Panevėžio apskr. skyriaus viršininko mjr. V. Bogomolovo aiškinamasis raštas apie darbą kovojant prieš banditizmą Panevėžio apskrityje II ketvirtyje LSSR NKVD komisarui J. Bartašiūnui, ten pat, b. 1351, l. 88.

³³ Ten pat, l. 73.

³⁴ K. Kasparas, min. veik., p. 409; NKGB–NKVD Panevėžio opersektorius viršininko Karolino 1945 m. liepos mėn. aiškinamasis raštas SSRS NKVD–NKGB įgaliotiniui Lietuvai I. Tkačenkai, ten pat, f. K–21, ap. 1, b. 32, l. 14–15.

NKVD ir NKGB operatyvinė grupė, kuri pradėjo kurti apskrities skyrius. Jų funkcijos buvo tariamų ir tikrų sovietų valdžios priešų paieškos ir naikinimas. Dažnai veiklos sritys sutapdavo, bet aptariamuoju laiku NKVD turėjo didesnę pareigūnų aparatą, kuris buvo svarbiausias slopinant ginkluotą pasipriešinimą, NKGB teko antraeilis vaidmuo, pagrindinį vaidmenį jis įgijo 1947 m. NKVD apskrities skyriuje veikė OBB (rus. k. *отделение по борьбе с бандитизмом* – kovos su banditizmu poskyris), turėjęs rengti ir vykdyti konkrečius kovos prieš partizanus planus.

Apskrities skyriaus kūrimo pradžia buvo sudėtinga, pirmiausia trūko kadro ir šlubavo techninis aprūpinimas. Nuolat prašyta atsiųsti trūkstančių darbuotojų iš Vilniaus. 1944 m. rugpjūčio pabaigoje OBB trūko 2 darbuotojų, o apskrities skyriui – 2 kvalifikuotų tardytojų³⁵. Plečiantis veiklai kadro vis nepakako. Lapkričio mėn. BB poskyriui dar trūko 3 operatyvininkų, be to, teigta, kad esami darbuotojai mažai raštingi ir su jais sunku dirbti³⁶. Pareigūnų stygius buvo jaučiamas ir kituose poskyriuose. Visiškai užpildyti etatų nepavyko 1945 m. ir vėlesniais metais.

Skyriaus darbuotojai nebuvo itin drausmingi. Štai 1944 m. rugpjūčio mėn. į apskritį komandiruotas NKVD pareigūnas raporte teigė: mieste ir apylinkėse egzistuoja „bevaldis chaosas“. Buvęs NKVD apskrities skyriaus viršininkas Kirjanovas rūpinosi, kaip įsitaisyti prabangiame bute ir siuntinėjo milicininkus rinkti daiktų. Operatyvinės grupės vadas Zapivalinas draudė verbuoti NKVD aptarnaujančios valgyklos virėją, nes su ja turėjo atitinkamus santykius³⁷. Toks piktnaudžiavimas tarnybine padėtimi, susijęs su įvairiais asmeniškumais, niekur nedingo ir vėliau. Antai NKVD apskrities skyriaus viršininkas mjr. V. Bogomolovas 1945 m. pabaigoje iš perdislokuotos kariuomenės nemokamai

³⁵ LSSR NKVD Panevėžio apskr. skyriaus viršininko kpt. V. Bogomolovo 1944 m. rugpjūčio 24 d. aiškinamasis raštas LSSR NKVD komisarui J. Bartašiūnui, ten pat, f. K-41, ap. 1, b. 1349, l. 17.

³⁶ NKGB–NKVD operatyvinės grupės Panevėžio apskr. viršininko Moskovo 1944 m. lapkričio 11 d. aiškinamasis raštas LSSR NKVD komisarui J. Bartašiūnui, ten pat, l. 128.

³⁷ LSSR NKVD Smerš vyr. operigaliojotinio j. ltn. Masiulio 1944 m. rugpjūčio 21 d. raportas LSSR NKVD komisarui J. Bartašiūnui, ten pat, l. 10–10 II pusė.

perėmęs 15 t miltų, 14 t bulvių bei 12 tūkst. degtukų dėžučių, visa tai pardavė spekuliacinėmis kainomis. Dalis to turto buvo iškeista į degtinę. Už gautus pinigus pareigūnas kelis kartus važiavo į buvusį Karaliaučiaus kraštą, iš ten vežėsi daiktų ir brangenybių. Be to, šis viršininkas ne kartą iš žmonių buvo atėmęs turtą ir jį pasisavinęs³⁸. Tokia informacija nereikšdavo, kad pareigūnas iš karto neteks posto. Darbo jiems surasdavo kituose skyriuose, kai kada žemesnėse pareigose.

1944 m. pradėti kurti NKVD poskyriai valsčių centruose, pradžioje juos darbuotojų buvo nedaug. Nors apskrityje buvo 16 valsčių, bet poskyrių skaičius įvairuodavo. Štai 1945 m. spalio mėn. buvo 11, kai kur vienas poskyris „aptarnaudavo“ du valsčius³⁹. Ir tai buvo „banditizmu užkrėstose“ vietovėse. Bet 1945 m. gruodį poskyriai veikė visuose valsčiuose⁴⁰.

Be minimų skyriaus poskyrių, Panevėžyje veikė padaliniai, tiesiogiai neatskaitingi apskrščiai. Nuo 1944 m. veikė LSSR NKGB Lietuvos geležinkelio valdybos Panevėžio stoties poskyris⁴¹. Pastarasis užsiėmė antisovietinio pasipriešinimo dalyvių areštais.

Taip pat pirminiu laikotarpiu apskrityje veikė pražygiuojančio I-ojo Pabaltijo fronto įvairių armijų ir divizijų SMERŠ skyriai, vykde gyventojų areštus, agentūrinę veiklą, filtraciją. Apie jų konkrečią veiklą nedaug žinoma.

Kartu su NKVD ir NKGB skyriais bei poskyriais toliau veikė NKVD–NKGB Panevėžio operatyvinė grupė, turėjusi koordinuoti veiklą. Nuo 1944 m. gruodžio 16 d. tuo jau užsiėmė NKVD–NKGB Panevėžio operatyvinis sektorius, kuris koordinavo ne tik Panevėžio apskrities, bet ir kaimyninių apskrščių skyrių ir poskyrių veiklą. Tokia tvarka liko iki 1946 m. pavasario.

Skyrių ir poskyrių operatyviniai darbuotojai galėjo organizuoti

³⁸ J. Starkauskas, min. veik., p. 446.

³⁹ LSSR NKVD Panevėžio apskr. skyriaus viršininko mjr. V. Bogomolovo 1945 m. spalio mėn. aiškinamasis raštas LSSR NKVD komisarui J. Bartašiūnui, *LYA*, f. K–41, ap. 1, b. 1351, l. 260.

⁴⁰ LSSR NKVD Panevėžio apskr. skyriaus viršininko mjr. V. Bogomolovo aiškinamasis raštas apie darbą 1945 m. gruodžio mėn. LSSR NKVD komisarui J. Bartašiūnui, ten pat, l. 55–56.

⁴¹ A. Šimėnas, min. veik., p. 133.

kovą (kurti agentūrinį tinklą, tardyti suimtuosius ir pan.), bet tiesiogiai slopinti pasipriešinimo būtų nepajėgę, nes jų pajėgos buvo per mažos. Tam reikėjo karinės jėgos, vietos viršininkai nuolat prašė jos atsiųsti į apskritį, nes aiškiai suvokė, kad vieni neišsivers.

Jau liepos pabaigoje dėl „revoliucinės tvarkos apskrityje įvedimo ir visų veikiančių priešišku grupių ir organizacijų likvidavimo“ prašyta atsiųsti dviem savaitėms vieną NKVD pulką, 15 operatyvinių ir tardytojų, pageidautina mokančių lietuvių ir vokiečių kalbas⁴². Taip jiems atrodė iš pirmo žvilgsnio, bet kaip parodė ateities įvykiai, dvi savaitės nieko nebūtų pakeitusios.

Nežinia kada tiksliai į Panevėžį atvyko 4-osios NKVD divizijos 137-asis pulko padalinys. Iš ataskaitų galima suprasti, kad 1944 m. rugšėjo mėn. prieš partizanus veikė minėto 137-ojo pulko 1-ojo bataliono kuopa, 216-ojo pasienio pulko (PP) (priklausė 1-ojo Pabaltijo fronto NKVD užnugario apsaugos kariuomenei) padaliniai⁴³. Trūkstant pajėgumų, rugpjūčio–spalio mėn. NKVD kovai dar pritraukė 2 karių kuopas iš 125-ojo gvardijos aviacijos pulko ir 24-ojo aviacijos pulko⁴⁴. Pastarieji priklausė Raudonajai armijai. Lapkričio mėn. pasitelkti kareiviai iš šarvuoto traukinio, priklausiusio 14-ajai NKVD divizijai⁴⁵. Pastaroji turėjo saugoti geležinkelius. Šarvuotą techniką irgi planuota naudoti prieš partizanus. Štai plane numatyta prašyti tankų pulko, stovinčio Kupiškėje, kad šis kovai duotų tanką T34⁴⁶. Faktai lyg rodytų, kad NKVD ne visuomet pavykdavo pritraukti Raudonosios armijos dalinius kovai prieš partizaninį judėjimą. Be to, esama žinių, kad RA kariai ne tik kovojo, bet ir pardavinėjo ginklus pasipriešinimo dalyviams. Pistoletai ir

⁴² SSRS NKGB–NKVD operatyvinės grupės viršininko Zapivalino 1944 m. liepos 29 d. aiškinamasis raštas LSSR NKVD komisarui J. Bartašiūnui, *LYA*, f. K–41, ap. 1, b. 1349, l. 3–4.

⁴³ LSSR NKVD Panevėžio apskr. skyriaus viršininko kpt. V. Bogomolovo 1944 m. rugpjūčio 24 d. aiškinamasis raštas LSSR NKVD komisarui J. Bartašiūnui, ten pat, l. 27.

⁴⁴ NKGB–NKVD operatyvinės grupės Panevėžio apskr. viršininko Moskovo 1944 m. spalio 20 d. aiškinamasis raštas LSSR NKVD komisarui J. Bartašiūnui, ten pat, l. 65.

⁴⁵ NKGB–NKVD operatyvinės grupės Panevėžio apskr. viršininko Moskovo 1944 m. lapkričio 6 d. aiškinamasis raštas LSSR NKVD komisarui J. Bartašiūnui, ten pat, l. 91.

⁴⁶ NKVD–NKGB agentūrinių–operatyvinių priemonių planas 1944 m. lapkričio mėn., ten pat, l. 109.

revolveriai kainuodavo naminės ar degtinės puslitrį ar litrą⁴⁷.

1944 m. rudenį apskrityje dar neturėta pastovių ir gausių SSRS vidaus kariuomenės įgulių, kurias bet kada galima būtų mesti į kovą. Nuolat prašyta išskirti vidaus kariuomenės pulką ir transporto priemonių, kad būtų galima laiku nuvykti į įvykio vietą. Pagrįstai teigta, kad Panevėžyje dislokuotos 40 žmonių kuopos neužtenka⁴⁸.

Komplikuojantis padėčiai ir nuolat prašant, aukštesnė NKVD vadovybė į tai atsižvelgė. 1944 m. gruodžio 9 d. į apskritį atvyko 95-asis NKVD Lenino ordino pasienio būrys, kaip karinė jėga, galinti likviduoti „banditines formuotes“. Gruodžio 12 d. būrys paskirstytas po valsčius: 1 komendantūra į Vadoklius, 2 į Subačių, 3 į Viešintas, 4 į Troškūnus, 5 į Šimonis⁴⁹. Tokiu būdu būrys pradėjo savo veiklą. NKVD derino planus, kaip šį būrį ir 137-ąjį NKVD pulką panaudoti miškų ir teritorijų šukavimui. Bet gruodžio mėn. 137-asis NKVD pulkas persikėlė į Uteną⁵⁰.

95-asis NKVD pasienio būrys išbuvo apskrityje bent iki 1945 m. sausio 23 d., tada permestas saugoti sieną⁵¹. Jam išvykus apskritis neliko be karinės jėgos. Nuo sausio 20 d. Panevėžyje dislokuotas 4-osios NKVD divizijos 261-asis pulkas⁵². Nuo 1945 m. birželio pradžios Panevėžio operatyviniame sektoriuje jau veikė tos pačios divizijos 25-asis pulkas, šioje teritorijoje užsibuvęs iki partizaninės kovos nuslopinimo. Tai buvo pastovesni, bet ne vieninteliai NKVD padaliniai. Štai 1945 m. liepos mėn. Panevėžio apskrityje veikė 3-iosios Baltarusijos fronto užnugario apsaugos NKVD kariuomenės 86-asis ir 13-asis (pastarasis daugiausia Biržų apskrityje) pasienio pulkai, 102-asis ir 105-asis

⁴⁷ NKGB–NKVD Panevėžio opersektorius viršininko Rytikovo 1945 m. spalio 13 d. aiškinamasis raštas SSRS NKVD–NKGB įgaliotiniui Lietuvai I. Tkačenko, ten pat, f. K–21, ap. 1, b. 32, l. 78.

⁴⁸ LSSR NKVD Panevėžio apskr. skyriaus pažyma apie agentūrinį–operatyvinį darbą 1944 m. spalio 25–30 d., ten pat, f. K–41, ap. 1, b. 1349, l. 75 II pusė.

⁴⁹ NKGB–NKVD operatyvinės grupės Panevėžio apskr. viršininko Moskovo ir kt. aiškinamasis raštas apie gruodžio 1–15 d. padėtį SSSR NKVD komisarui S. Kruglovui, ten pat, l. 141.

⁵⁰ J. Starkauskas, min. veik., p. 231.

⁵¹ Ten pat, p. 185.

⁵² Ten pat, p. 231, 232.

OMG (atskirosios manevrinės grupės), kariuomenės valdybos moko-
moji komanda. Suvestinėse šie padaliniai minimi iki rugpjūčio 3 d.⁵³
Jie kiekvieną dieną dalyvavo partizanų persekiojime. Po to buvo per-
mesti į Dzūkiją.

Liepos mėn. pabaigoje Šeduvos vlsč. veikė 220-asis PP⁵⁴, priskirtas
Leningrado fronto užnugario apsaugai. Nežinia kiek laiko jis užsibuvo
apskirtyje. Yra archyvinių duomenų, kad 211-ojo geležinkelio apsau-
gos pulko (14-oji NKVD divizija) 56-oji šarvuoto traukinio desantinė
manevrinė grupė panaudota prieš partizanus 1945 m. liepos–rugpjūčio
mėnesiais⁵⁵.

Esant reikalui šios pajėgos būdavo apjungiamos. Pavyzdžiui, liepos
17 d. partizanų paieškai Raguvėlės apylinkėse sutraukta 1860 žmonių,
bet partizanų nerasta⁵⁶.

Į kovą prieš ginkluotą rezistenciją siekta įtraukti ir vietinius gy-
ventojus. 1944 m. rugpjūčio mėn. „išvaduotuose“ apskričių centruose
pradėti kurti naikintojų batalionai, gavę sribų vardą. Ne išimtis buvo
ir Panevėžys. Iš pradžių valsčiuose buvo tik negausios milicininkų pa-
jėgos (kartais ne daugiau kaip 5 asmenys) ir vadinamieji brigadmilcai
(rus. k. *бригада codeйствия милиции* – milicijos paramos brigada).
Valsčiuose suskubdavo kurti sribų įgulas, kilus realiai grėsmei vietos
valdžiai. Štai po Vadoklių užpuolimo teigta, kad organizuotas ir au-
tomatiniais ginklais apginkluotas 24 žmonių naikintojų būrys⁵⁷. Kaip
buvo realybėje, sudėtinga pasakyti. O kas skatino žmonės tapti sribais,
jau ne kartą aptarta istorinėje literatūroje.

Valsčių centruose sribų būriai aktyviai pradėti organizuoti gru-

⁵³ NKGB–NKVD Panevėžio opersektoriaus viršininko Karolino 1945 m. rugpjūčio 3 d. suvestinė, *LYA*, f. K–41, ap. 1, b. 1354, l. 110.

⁵⁴ LSSR NKVD Panevėžio apskr. skyriaus viršininko mjr. V. Bogomolovo 1945 m. liepos mėn. specpranešimas LSSR NKVD komisaro pavaduotojui Sokolovskui, ten pat, b. 1351, l. 59.

⁵⁵ J. Starkauskas, min. veik., p. 208; NKGB–NKVD Panevėžio opersektoriaus viršininko Karolino 1945 m. liepos 17 d. suvestinė, ten pat, l. 70.

⁵⁶ NKGB–NKVD Panevėžio opersektoriaus viršininko Karolino 1945 m. liepos 13 d. suvestinė, ten pat, l. 70.

⁵⁷ LSSR NKVD Panevėžio apskr. skyriaus viršininko kpt. V. Bogomolovo 1944 m. spalio mėn. specialus pranešimas LSSR NKVD komisarui J. Bartašiūnui, ten pat, b. 1349, l. 54.

džio mėn. Suformuota 16 naikintojų būrių su 572 kariais, bet jie buvo apginkluoti tik 50 procentų⁵⁸. Po mėnesio teigta, kad visoje apskrityje yra 800 kovotojų, jų gretos sudarytos iš „mums ištikimų žmonių“, bet apsiginklavimas liko nepakankamas⁵⁹. Kiek iš viso 1945 m. tarnavo sribų Panevėžio apskr., sudėtinga pasakyti, nes statistika perdėm prieštaringa. Iš kitos pusės, jų skaičius nuolat įvairavo: vieni išeidavo, kiti ateidavo į tarnybą. 1945 m. balandžio 30 d. duomenimis, Panevėžio apskr. būriuose buvo 855 žmonės. Bet faktas, kad etatų buvo daugiau nei norinčių tarnauti. Pavyzdžiui, tų pačių metų rugpjūčio 1 d. 16 valsčių buvo 643 sribai, o etatų 800⁶⁰. Taip pat nesėkmingai bandytos organizuoti įvairios ginkluotų aktyvistų grupės, kurioms trūko ginklų⁶¹. 1945 m. spalio 18 d. tokių ginkluotųjų skaičiuota 145⁶².

Nors sribus kartais energingai siekta suburti, bet kartu jais nepasitikėta kaip vietiniais gyventojais, galinčiais turėti sąsajų su pogrindžiu. Įtarimus sustiprindavo kai kurie nutikimai. 1945 m. kovo 22 d. Vadoklių valsč. sribas Šimonskas 1945 m. kovo 22 d. iš KPZ išleido du partizanų ir pats su jais išėjo į mišką⁶³. 1945 m. liepos mėn. suimti NKVD Šeduvos vlsč. įgaliotiniai Adomas Grigas ir Albinas Utkevičius, palaikę ryšius su sovietų partizanais, o vėliau ir su lietuviais. Kartu suimti 4 jiems padėję asmenys⁶⁴. Net LKP(b) CK biuro 1945 m. kovo 23 d. protokole tvirtinama, kad Panevėžio ir Trakų apskrityse nustatyta, jog visuose valsčiuose jau yra sudaryti sribų būriai, tačiau juos sudarant padaryta nemažai klaidų – nevykdomas sribų politinis švietimas, netikrina-

⁵⁸ NKGB–NKVD operatyvinės grupės Panevėžio apskr. viršininko Moskovo ir kt. aiškinamasis raštas apie gruodžio 1–15 d. padėtį SSSR NKVD komisarui Kruglovui, ten pat, l. 141.

⁵⁹ LSSR NKVD Panevėžio apskr. skyriaus viršininko mjr. V. Bogomolovo 1945 m. sausio 5 d. pranešimas apie įvykdytą darbą LSSR NKVD komisarui J. Bartašiūnui, ten pat, f. K–41, ap. 1, b. 1349, l. 217.

⁶⁰ J. Starkauskas, min. veik., p. 85.

⁶¹ LSSR NKVD Panevėžio apskr. skyriaus pažyma apie agentūrinį–operatyvinį darbą 1944 m. spalio 25–30 d., *LYA*, f. K–41, ap. 1, b. 1349, l. 75 II pusė.

⁶² J. Starkauskas, min. veik., p. 250.

⁶³ Ten pat, p. 409.

⁶⁴ NKGB–NKVD Panevėžio opersektoriaus viršininko Karolino 1945 m. liepos 29 d. raštas SSRS NKVD–NKGB įgaliotiniui Lietuvai I. Tkačenkai ir kt., *LYA*, f. K–41, ap. 1, b. 1351, l. 63.

mas jų patikimumas⁶⁵. Aptariamuoju laikotarpiu sribai atliko pagalbinį vaidmenį kovoje prieš partizanus.

Kad būtų galima vykdyti veiksmus prieš partizanus, reikėjo konkrečių duomenų apie juos. Jų galėjo suteikti slaptieji bendradarbiai, infiltruoti į partizaninę aplinką. Tik įžengusi į miestą, NKVD iš karto pradėjo kurti agentūrinį tinklą. Jau 1944 m. rugpjūčio mėn. NKVD formaliai turėjo 39 slaptus bendradarbius, pagal OBB – 15⁶⁶. Nereitai informacijos kokybę lemdavo ne agentų ir informatorių skaičius, o jų veikimo galimybės ir ryžtas, sąlygotas įvairių aplinkybių. Štai rugsėjo mėn. suimtas, o vėliau užverbuotas agentas „Razvedčik“, po to inscenizuotas jo pabėgimas, kas padėjo įsiskverbti į Užkuraičio ir Krištanaičio „gaują“, veikusią Ramygalos vlsč. NKVD ryšį su juo palaikė per jo dukterį agentę „Anią“⁶⁷. Agento teiktos žinios pravertė saugumui.

1944 m. spalio 10 d. NKVD ir NKGB turėjo 195 slaptus bendradarbius, iš jų 33 agentus ir 162 informatorius⁶⁸. Bet ne visa agentūra atsidasusia dirbo. Metų pabaigoje vertingą informaciją teikė „Razvedčik“, „Petraitis“, „Utkin“, „Eigulis“, „Slučainyj“, „Ania“, „Miškas“, „Michailūnas“, „Snežak“⁶⁹. Kiekvienas vertingesnis agentas sekė vieną ar kelis partizanų būrius. Ne visi dirbo nuoširdžiai, nes verbavimas vykdavo pasitelkus „kompromituojančią medžiagą“, taigi žmogus buvo įtraukiamas į veiksmus ne savo valia. Būtent NKVD planuose buvo numatytas verbavimas remiantis „kompromituojančia medžiaga“, tik išimti-

⁶⁵ J. Starkauskas, min. veik., p. 246.

⁶⁶ LSSR NKVD Panevėžio apskr. skyriaus viršininko kpt. V. Bogomolovo 1944 m. rugpjūčio 19 d. aiškinamasis raštas LSSR NKVD komisariui J. Bartašiūnui, *LYA*, f. K-41, ap. 1, b. 1349, l. 14.

⁶⁷ LSSR NKVD Panevėžio apskr. skyriaus viršininko kpt. V. Bogomolovo 1944 m. spalio 5 d. aiškinamasis raštas LSSR NKVD komisariui J. Bartašiūnui, ten pat, l. 28; NKGB–NKVD operatyvinės grupės Panevėžio apskr. viršininko Moskovo 1944 m. spalio 20 d. aiškinamasis raštas LSSR NKVD komisariui J. Bartašiūnui, ten pat, l. 64.

⁶⁸ NKGB–NKVD operatyvinės grupės Panevėžio apskr. viršininko Moskovo 1944 m. spalio 20 d. aiškinamasis raštas LSSR NKVD komisariui J. Bartašiūnui, ten pat, l. 66.

⁶⁹ LSSR NKVD Panevėžio apskr. skyriaus viršininko mjr. V. Bogomolovo 1945 m. sausio 5 d. pranešimas apie įvykdytą darbą LSSR NKVD komisariui J. Bartašiūnui, ten pat, l. 217.

niais atvejais galima buvo taikyti kitą praktiką⁷⁰. Ir 1945 m. daugiausia verbuota remiantis „kompromituojančiais duomenimis“⁷¹. Dažniausiai tai reikšdavo, kad asmuo buvo susekamas turįs ryšių su pagrindžiu ir jam bei jo šeimai grasinta represijomis. Turbūt manyta, kad slaptasis bendradarbis dirbs, jei jam kas nors grės. Bet šis metodas ne visada pasiteisindavo. 1945 m. agentūrinis tinklas formaliai nuolat augo. 1945 m. balandžio 1 d. buvo 38 agentai, 100 informatorių⁷² (vėliau teigta, kad tai neišsami statistika, nes nebuvo suvesti visi duomenys). Liepos 1 d. – 9 rezidentai, 90 agentų, 262 informatoriai⁷³. 1946 m. sausio 1 d. – 9 rezidentai, 112 agentų, 386 informatoriai⁷⁴. Tai tik slaptieji bendradarbiai, palaikę ryšį su NKVD Panevėžio apskrities skyriaus padaliniais. O savą agentūrinį tinklą kūrė ir vidaus kariuomenės daliniai. Taigi formalus agentų ir informatorių skaičius apskrityje buvo didesnis. Bet ne visi užverbuotieji sekė partizanus, kiti pagal skirtas užduotis tyrinėjo pavienius asmenis ar žmonių grupes. Galima pasikartoti, kad ne visi vykdė paskirtas užduotis, dalis, vengdami jiems nemalonaus darbo, įvairiausiais būdais išsisukinėjo.

Slaptos informacijos apie partizanus NKVD gaudavo ir kitokiais būdais. Dažnai reikiamų žinių išgaudavo tardymų metu, o apie tardymo metodus jau nemažai rašyta literatūroje. Vienoje NKVD ataskaitoje užsimenama apie paieškos grupių, skirtų slapstymosi vietų nustatymui, organizavimą, numatant jas sudaryti iš vengiančių mobilizacijos ir į jas įterpian užverbuotąjį⁷⁵. Bet apie tai duomenų trūksta.

⁷⁰ NKVD–NKGB agentūrinių–operatyvinių priemonių planas 1944 m. lapkričio mėn., ten pat, l. 114.

⁷¹ LSSR NKVD Panevėžio apskr. skyriaus viršininko mjr. V. Bogomolovo 1945 m. balandžio 17 d. aiškinamasis raštas LSSR NKVD komisarui J. Bartašiūnui, ten pat, b. 1350, l. 169.

⁷² Ten pat, l. 169.

⁷³ LSSR NKVD Panevėžio apskr. skyriaus viršininko mjr. V. Bogomolovo aiškinamasis raštas apie darbą kovojant prieš banditizmą Panevėžio apskrityje II ketvirtyje LSSR NKVD komisarui J. Bartašiūnui, ten pat, b. 1351, l. 95.

⁷⁴ LSSR NKVD Panevėžio apskr. skyriaus viršininko mjr. V. Bogomolovo aiškinamasis raštas apie darbą kovojant prieš banditizmą Panevėžio apskrityje IV ketvirtyje LSSR NKVD komisarui J. Bartašiūnui, ten pat, l. 69.

⁷⁵ LSSR NKVD Panevėžio apskr. skyriaus viršininko mjr. V. Bogomolovo 1945 m. balandžio 17 d. aiškinamasis raštas LSSR NKVD komisarui J. Bartašiūnui, ten pat, b. 1350, l. 169.

Apibendrinant galima sakyti, kad prieš partizanus veikė visas mėnėtas NKVD vadovaujamas aparatas. Kiekybinė persvara vis didėjo ne partizanų naudai.

Partizaninio pasipriešinimo slopinimas

1944 m. liepos 23 d. į Panevėžį atvykusi NKVD ir NKGB operatyvinė grupė iš karto pradėjo ieškoti priešų. Per nepilną savaitę, t. y. iki liepos 29 d., grupė suėmė 41 žmogų: 6 įtariamus šnipinėjimu, 11 kaltino „politiniu banditizmu“, 9 – „tėvynės išdavimu“, 11 rusų belaisvių. Taip pat užverbavo 4 agentus ir 10 informatorių⁷⁶. Iki rugpjūčio 15 d. jau buvo 106 suimtieji: 81 „baltasis banditas“, 9 policininkai, 11 „išdavikų“, 4 „priešo statytiniai“ ir 1 antisovietinės organizacijos narys⁷⁷. Tokiais pirminiais kaltinimais nereikėtų labai pasitikėti. Tuo laiku apkaltinti suimtąjį tariamu nusikaltimu buvo nesudėtinga, kartu parodant, kad valdžia intensyviai dirba ieškodama priešų.

Skaitant NKVD dokumentaciją ir ją kritiškai vertinant, sudėtinga vienareikšmiškai pasakyti, kada operacijos metu minimas nušautas „banditas“ yra partizanas, o kada tiesiog nušautas beginklis. Jau anksčiau istorikai pastebėjo, kad ataskaitose neatitinka žuvusiųjų partizanų skaičius ir paimtų ginklų kiekiai. Ginklų dažniausiai mažiau nei žuvusiųjų. Tam yra du paaiškinimai: arba nušauti beginkliai žmonės, arba tiesiog giriamasi tariamais laimėjimais. Greičiausiai abu variantai.

Pirmieji apskrityje žuvę partizanai sietini su įvykiais rugsėjo mėn. To mėnesio 4 d. Ramygalos vlsč. įgaliotinis su brigadmilcais sužeidė ir sulaukė „gaujos narį“. Naktį iš 4 į 5-ąją Suradgalyje partizanai apšaudė vieno arešte dalyvavusio brigadmilco namus, pastarasis atsišaudydamas nušovė J. Kairį, buvusį policininką, paėmė ginklą ir dokumentus, o dar

⁷⁶ SSRS NKGB–NKVD operatyvinės grupės viršininko Zapivalino 1944 m. liepos 29 d. aiškinamasis raštas LSSR NKVD komisarui J. Bartašiūnui, ten pat, b. 1349, l. 3.

⁷⁷ K. Kasparas, min. veik., p. 165.

vieną puolantįjį sužeidė⁷⁸. Dokumentuose pirmąkart paminėtas žuęs krašto rezistentas.

Tuo metu prasidėjo vadinamieji miškų šukavimai ieškant besislapstančiųjų, vykdyti masiniai suėmimai. Štai rugpjūčio–rugsėjo mėn. pradžioje per šukavimus sulaikyti 83 asmenys, iš jų 16 įvardyti kaip „grupuočių“ dalyviai⁷⁹.

Pirmoji didesnė akcija prieš partizanus vyko rugsėjo 9 d., kai pagal agento „Razvedčik“ duomenis, pritraukus 650 karių iš įvairių dalinių, vykdyta operacija. Jos metu žuvo 3, sužeisti 2, sulaikyti 28 asmenys⁸⁰. Konkrečiai žuvusieji neįvardyti. Tuo metu partizanai sugebėdavo pasipriešinti persekiojams. Štai rugsėjo 17 d. Ramygalos vlsč. prie Juodžių miško partizanai iš pasalų apšaudė „šukuojančią“ mišką kariuomenės grupę ir sužeidė 2 kareivius. Iš viso operacijoje prieš partizanus dalyvavo apie 200 karių iš 216-ojo PP ir 137-ojo NKVD pulko. Ataskaitoje teigiama, kad persekiojant vienas „banditas“ nušautas, kitas sužeistas⁸¹.

Dar intensyviau persekiojimas organizuotas reaguojant į partizanų veiksmus. Po Vadoklių užpuolimo spalio 3–4 d. operatyviniai darbuotojai, 35 stribai, 50 karių iš 125-ojo karinio dalinio vykdė operaciją, kuri apėmė 11 kaimų. Jie suėmė 18 žmonių, iš jų 5 „banditus“, 13 vengiančių mobilizacijos⁸². Arba spalio 19 d. žuvus selsovieta pirmininko šeimos nariams, Krekenavos vlsč. sulaikyta 30 žmonių, 3 „banditai“ sužeisti⁸³. Tokie NKVD organizuoti išpuoliai vertintini kaip baudžiamosios akcijos, kurių metu būdavo suimami pirmi pasitaikiusieji įtariamieji.

Remiantis NKVD suvestinėmis, galima teigti, kad rugpjūčio–spalio

⁷⁸ LSSR NKVD Panevėžio apskr. skyriaus viršininko kpt. V. Bogomolovo 1944 m. rugsėjo 10 d. aiškinamasis raštas LSSR NKVD komisarui J. Bartašiūniui, *LYA*, f. K–41, ap. 1, b. 1349, l. 34.

⁷⁹ Ten pat, l. 36.

⁸⁰ NKGB–NKVD operatyvinės grupės Panevėžio apskr. viršininko Moskovo 1944 m. spalio 20 d. aiškinamasis raštas LSSR NKVD komisarui J. Bartašiūniui, ten pat, l. 64.

⁸¹ K. Kasparas, min. veik., p. 219; LSSR NKVD Panevėžio apskr. skyriaus viršininko kpt. V. Bogomolovo 1944 m. spalio 5 d. aiškinamasis raštas LSSR NKVD komisarui J. Bartašiūniui, *LYA*, f. K–41, ap. 1, b. 1349, l. 27–28.

⁸² LSSR NKVD Panevėžio apskr. skyriaus viršininko kpt. V. Bogomolovo 1944 m. spalio mėn. specialus pranešimas LSSR NKVD komisarui J. Bartašiūniui, *LYA*, f. K–41, ap. 1, b. 1349, l. 54.

⁸³ NKGB–NKVD operatyvinės grupės Panevėžio apskr. viršininko Moskovo 1944 m. spalio 20 d. aiškinamasis raštas LSSR NKVD komisarui J. Bartašiūniui, ten pat, l. 62.

mėn. įvykdyta 17 „oblavų“ ir šukavimų, per jas žuvo 13 partizanų, 4 sužeisti⁸⁴. Sudėtinga nustatyti, kiek ataskaitose giriamasi rezultatais ir kiek nušauta beginklių. O kad žūdavo beginklių, esama pakankamai žinių.

Štai ataskaitoje rašoma, kad NKVD gavo duomenų, jog Krekenavos vlsč. Petriškių k. A. Vepšto sodyboje slepiasi „banditai“, kartu su jais ir šeimininko sūnus. Į vietą atvyko 35 asmenų grupė, jai apsupus sodybą „banditai“ pradėjo šaudyti, todėl padegta daržinė, kur girdėjosi sprogimai. Po visko rasti 6 žuvusieji⁸⁵. Taip rašoma ataskaitoje. Kiti duomenys parodo visai kitokį vaizdą. Tuo metu NKVD išžudė Vepštų šeimą (tėvą, motiną ir tris vaikus) ir sudegino sodybą už besislapstantį sūnų Joną; jo sesuo bandė skųstis karinei prokuratūrai Ramygaloje, bet nieko nelaimėjo⁸⁶. Taigi skaitant NKVD ataskaitas gali susidaryti labai jau iškreiptas vaizdas.

Partizanų persekiojimas ypač sustiprėjo atvykus 95-ajam pasienio būriui. Pasieniečiai taikė brutalias kovos priemones prieš besislapstančius, nepaisydami pasekmių. Ataskaitose teigiama, kad gruodžio 13 (14?) d. per „oblavą“ Šimonių vlsč. Plikiškių, Mikierių, Šilagalių k. nužudyta 11 „banditų“, nušauta partizano vado sesuo ryšininkė, ro-džiusi ženklus balta nosinaite, aptiktas 1 šautuvas ir granata. Pasieniečiai nuostolių nepatyrė⁸⁷. Tame pačiame valsčiuje Čiunkių k.(?) pasieniečiai nušovė 2 partizanus, padegė namus, iš kurių atsišaudė 4, po visko paimti 2 karabinai, suimtas partizano tėvas⁸⁸. Paimtų ginklų skaičius rodo, kad dauguma žuvusiųjų buvo beginkliai. Tą patvirtina kiti šaltiniai.

Pasieniečiai siautėjo toliau. Kaip teigiama, per pusę gruodžio mėn. žuvo 40 partizanų, 1 sužeistas. Paimtas 1 kulkosvaidis, 7 automatai, 19

⁸⁴ Ten pat, l. 65.

⁸⁵ NKGB–NKVD operatyvinės grupės Panevėžio apskr. viršininko Moskovo 1944 m. lapkričio 11 d. aiškinamasis raštas LSSR NKVD komisarui J. Bartašiūnui, ten pat, l. 102.

⁸⁶ K. Kasparas, min. veik., p. 169.

⁸⁷ NKGB–NKVD operatyvinės grupės Panevėžio apskr. viršininko Moskovo ir kt. aiškinamasis raštas apie gruodžio 1–15 d. padėtį SSSR NKVD komisarui Kruglovui, *LVA*, f. K–41, ap. 1, b. 1349, l. 138.

⁸⁸ Ten pat, l. 137.

šautuvų, 9 pistoletai, sudeginti du ginklų sandėliai⁸⁹. Viena aišku, kad ne visi ataskaitoje minimi žuvusieji buvo partizanai.

Gruodžio 24 d. NKVD–NKGB operatyvininkų vadovaujami 95-ojo pasienio būrio kariai, padedant naikintojų batalionui, iš viso 641 asmuo (iš jų 589 iš pasienio būrio), pasitelkę vedlius iš žinančių mišką vietinių gyventojų, vykdė ištisinį Šimonių miško šukavimą. Aptikti bunkeriai, priklausę būriui „Nepriklausoma Lietuva“, viename sulaikyti 4 žmonės. Iš viso sulaikytas 21 „banditas“, 1 žuvo, sudeginti 4 namai, paimti 7 šautuvai, lygiavamzdis, po 1 pistoletą ir revolverį. Šukavimą numatyta pakartoti sausio mėn.⁹⁰ Tokios buvo vietinių gyventojų šventinės Kalėdų dienos.

1945 m. spaudimas partizanams nesulpnėjo, jis tik sustiprėjo. Partizanai žūdavo kiekvieną savaitę. Paminėsime didžiausius susidūrimus, per kuriuos partizanai patyrė daugiausia nuostolių. Pateiksime NKVD ataskaitose minimus duomenis.

95-ojo pasienio būrio 8-osios komendantūros agentas „Volk“ pranešė, kad Žaliojoje girioje netoli Lipiniškių k. (?) slepiasi partizanai. Sausio 22 d. 60 pasieniečių, supdami mišką, susišaudyme nukovė 8 partizanus, iš sovietų pusės 3 sužeisti, toliau persekiojant žuvo dar 8 kovotojai. Iš viso žuvo 16, suimti 3 rėmėjai⁹¹. Ginklų ir žuvusiųjų skaičius beveik sutampa.

Vasario 9 d. stribams suėmus partizaną, per tardymą sužinota, kad miškuose slepiasi būrys iki 100 žmonių, kurie rinkosi į pasitarimą. Vasario 9 d. Raguvos vlsč. Golubiškio ir Klaibūnų k. bei Ukmergės Kavarsko vlsč. Puzavoty (?) ir Degionių k. įvyko ginkluoti susidūrimai. Per 7 kovos valandas žuvo 67 partizanai ir „paimta į nelaisvę“ (taip parašyta dokumente) 4. Per kovas sudegė 3 namai, 8 daržinės, 3 arkli-dės, 2 šalinės, 1 svirnas, 1 pirtis. Paimta 16 šautuvų, 2 kulkosvaidžiai,

⁸⁹ Ten pat, l. 139–140.

⁹⁰ NKGB–NKVD Panevėžio opersektorius viršininko Vesiolovo ir kt. 1944 m. gruodžio 28 d. aiškinamasis raštas SSSR NKVD komisarui Kruglovui, ten pat, l. 164–171.

⁹¹ NKGB–NKVD Panevėžio opersektorius viršininko Vesiolovo ir kt. 1945 m. sausio 25 d. specpranešimas LSSR NKVD komisarui J. Bartašiūnui, ten pat, b. 1350, l. 7–10.

3 pistoletai-kulkosvaidžiai, 1 automatas, 5 pistoletai. Operacijoje dalyvavo 261 pulko kareivis ir pasižymėjo sribai⁹². Dabartinėje literatūroje nurodoma, kad Juodgirio kautynėse žuvo 18–21 partizanas.

Vasario 17 d. NKVD agentas „Savas“ nustatė, kad Krekenavos vlsč. Skilvionių miške slepiasi 40 partizanų būrys. Į mišką nuvyko 3 kuopos iš 261-ojo NKVD pulko. Supant partizanus, šie užėmė žiedinę gynybą apkasuose. Kautynės truko 6 valandas, žuvo 38 partizanai, 1 paimtas į nelaisvę. Kautynių pabaigoje 4 kovotojai, pamatę, kad papuls į nelaisvę, susisprogdino granatomis. Žuvo 1 NKVD vyr. seržantas, 4 sužeisti⁹³. Iš tikrųjų kautynėse galėjo žūti 22–28 partizanai⁹⁴.

Didžiausių nuostolių partizanai patyrė 1945 m. kovo 27 d. Ažagų–Eimuliškių kautynėse. Operaciją vykdė 261-asis ŠP. Nurodyta, kad 120 (kitur 121) partizanų žuvo, 18 pateko į nelaisvę. Pulko nuostoliai: 2 žuvę ir 11 sužeista. NKVD darbuotojai vaizdžiai aprašė kautynių eigą, ypač kaip drąsiai ir sumaniai kovėsi kareiviai. Bet paimti iš viso tik 49 ginklai, kartu teigiant, kad vietovė pelkėta, o „banditai“ slėpė ir mėtė ginklus, todėl visų surinkti buvo neįmanoma. Galėjo žūti apie 76–80 partizanų⁹⁵.

Liepos 29–30 d. Šeduvos vlsč. Liaudiškių miške 220-asis PP kovojo prieš partizanus. Teigiama, kad žuvo 19, paimti į nelaisvę 4 partizanai. Surinkta 11 šautuvų, 1 automatas, 2 pistoletai⁹⁶. Taigi vėl neatitikimai.

1945 m. kovos prieš partizanus būdai nė kiek nesušvelnėjo. Buvo žudomi beginkliai, masiškai suimami įtariamieji, deginami valstiečių ūkiai. Net savuose dokumentuose pripažinta, kad Panevėžio apskr. iki 1945 m. lapkričio 1 d. „neteisėtai“ buvo nušauti 9 žmonės, iš jų po du

⁹² NKGB–NKVD Panevėžio opersektorius viršininko Nazarovo ir kt. 1945 m. vasario 17 d. specpranešimas LSSR NKVD komisarui J. Bartašiūnui, ten pat, l. 45; LSSR NKVD Panevėžio apskr. skyriaus viršininko mjr. V. Bogomolovo 1945 m. balandžio 17 d. aiškinamasis raštas LSSR NKVD komisarui J. Bartašiūnui, ten pat, l. 173.

⁹³ LSSR NKVD Panevėžio apskr. skyriaus viršininko mjr. V. Bogomolovo 1945 m. vasario 29 d. specpranešimas LSSR NKVD komisarui J. Bartašiūnui, ten pat, l. 48–49.

⁹⁴ K. Kasparas, min. veik., p. 253.

⁹⁵ J. Starkauskas, min. veik., p. 240; K. Kasparas, min. veik., p. 262; LSSR NKVD Panevėžio apskr. skyriaus viršininko mjr. V. Bogomolovo 1945 m. kovo 29 d. specpranešimas LSSR NKVD komisaro pavaduotojui P. Kapralovui, *LYA*, f. K–41, ap. 1, b. 1350, l. 117 II pusė.

⁹⁶ LSSR NKVD Panevėžio apskr. skyriaus viršininko mjr. V. Bogomolovo 1945 m. liepos mėn. specpranešimas LSSR NKVD komisaro pavaduotojui Sokolovskui, ten pat, b. 1351, l. 59.

nušovė NKVD darbuotojai ir milicininkai, 7 – sribai. Tai irgi nepilni duomenys. Prokuratūros duomenimis, per tą patį laiką buvo atliktos 35 neteisėtos kratos, iš jų 24 kratos darė sribai. Už tai nubausta 30 sribų, 57 iš jų gavo drausmines nuobaudas, 266 buvo atleisti iš tarnybos⁹⁷. 1945 m. vasarą Pumpėnų vlsč. buvo nušauti Antanas Mozūras, Petras Ragažinskas su motina Elžbieta Ragažinskiene, jų kūnai išniekinti Pumpėnų miestelio aikštėje⁹⁸. Tokių pavyzdžių rastume dešimtis.

1945 m. pradėta taikyti dar viena kovos priemonė – NKVD provokaciniai būriai. Pastarieji ieškojo ryšių su partizanais ir jų rėmėjais. O kontaktai baigdavosi areštais ar žūtimi. Štai būrys (128 asmenys), apsimetęs vokiečiais, vadovaujamas papulkininkio J. Mirkovskio, veikė Panevėžio apskrityje, kur per provokacinius veiksmus suėmė vieno būrio 16 kovotojų (tarp jų – A. Birbilą), o kitą 21 žm. būrį sunaikino⁹⁹. Partizanais apsimesdavo ir sribai. Kovo 27–29 d. pagal kameros agentės „Vandos“ informaciją buvo parengta 16 sribų operatyvinė grupė, kuri prisidengusi Žaliojo Velnio būrio legenda, Pušaloto vlsč. Spirakių k. išprovokavo ir suėmė kelis ryšininkus¹⁰⁰. Vėliau tokia veikla įgijo dar didesnę mastą.

Pagal NKVD duomenis, per 1945 m. I ketv. apskrities teritorijoje žuvo 432 „banditais“ įvardyti asmenys, 136 sulaikyti¹⁰¹. II ketv. žuvo 105, sulaikyti 73¹⁰². IV ketv. žuvo 63, sulaikyta 62¹⁰³. Neaišku kiek tarp šių žuvusiųjų buvo beginklių, kiek tai buvo saugumo darbuoto-

⁹⁷ J. Starkauskas, min. veik., p. 437.

⁹⁸ K. Kasparas, min. veik., p. 395.

⁹⁹ M. Pocius, MVD–MGB specialiosios grupės Lietuvoje 1945–1959 m., *Darbai*, 1996, Nr. 1, p. 53.

¹⁰⁰ K. Kasparas, min. veik., p. 440.

¹⁰¹ LSSR NKVD Panevėžio apskr. skyriaus viršininko mjr. V. Bogomolovo 1945 m. balandžio 17 d. aiškinamasis raštas LSSR NKVD komisariui J. Bartašiūnui, *LJA*, f. K–41, ap. 1, b. 1350, l. 172.

¹⁰² LSSR NKVD Panevėžio apskr. skyriaus viršininko mjr. V. Bogomolovo aiškinamasis raštas apie darbą kovojant prieš banditizmą Panevėžio apskrityje II ketvirtyje LSSR NKVD komisariui J. Bartašiūnui, ten pat, b. 1351, l. 95.

¹⁰³ LSSR NKVD Panevėžio apskr. skyriaus viršininko mjr. V. Bogomolovo aiškinamasis raštas apie darbą kovojant prieš banditizmą Panevėžio apskrityje IV ketvirtyje LSSR NKVD komisariui J. Bartašiūnui, ten pat, l. 73.

jų išsigalvota statistika, siekiant pagerinti darbo rezultatus. Bet bendra tendencija buvo tokia, kad mažėjant partizanų skaičiui mažėjo žūčių. Buvo sunaikinti ar išsklaidyti dideli kovotojų būriai.

Be atviros ginkluotos kovos, NKVD kryptingai dirbo siekdamas demoralizuoti ir pakrikdyti partizanų būrius. Viena iš tokių priemonių – legalizacijos procesas. Atskirai ir bendrai visiems buvo skelbiami atsišaukimai, raginantys išeiti iš miškų. Į tai buvo įtraukiamos valdiškos įstaigos, partizanų šeimų nariai, stengtasi įtraukti inteligentiją ir kunigus. Per 1945 m. II ketvirtį legalizavosi tik 3 partizanai ir 187 vengiantys mobilizacijos¹⁰⁴. Ir tiems, kurie legalizavosi, nepasisėkė, nes rugpjūčio 10 d. partizanai 2 iš jų nušovė¹⁰⁵. IV ketvirtį – 58 „banditai“, 73 RA dezertyrai, 127 vengiantys mobilizacijos¹⁰⁶. Kai kurie partizanai galėjo save pavadinti besislapstančiais nuo kariuomenės ir patekti į kitą legalizavusiųjų kategoriją. Pasitraukusiųjų iš miško likimai buvo įvairūs.

Dar viena partizanų spaudimo priemonių buvo jų šeimų terorizavimas. Jau 1944 m. vietos NKVD planavo „banditinių vadeivų“ šeimų turto konfiskaciją¹⁰⁷. Netgi vadovybė nurodė, kad tai formaliai neteisėta, tą buvo galima daryti tik už akių nuteisus¹⁰⁸. O NKVD skyrius ne-trukdavo paruošti tam medžiagą¹⁰⁹. 1944 m. gruodžio mėn. į operatyvinę įskaitą dėl ištrėmimo įtraukta 2200 šeimų, iš viso 6588 žmonės¹¹⁰. Iki 1945 m. rugsėjo 15 d. iš Panevėžio apskr. ištrėmtos 83 „banditų“

¹⁰⁴ LSSR NKVD Panevėžio apskr. skyriaus viršininko mjr. V. Bogomolovo aiškinamasis raštas apie darbą kovojant prieš banditizmą Panevėžio apskrityje II ketvirtyje LSSR NKVD komisariui J. Bartašiūnui, ten pat, l. 97.

¹⁰⁵ LSSR NKVD Panevėžio apskr. skyriaus viršininko mjr. V. Bogomolovo 1945 m. rugpjūčio 20 d. aiškinamasis raštas LSSR NKVD komisariui J. Bartašiūnui, ten pat, l. 20.

¹⁰⁶ LSSR NKVD Panevėžio apskr. skyriaus viršininko mjr. V. Bogomolovo aiškinamasis raštas apie darbą kovojant prieš banditizmą Panevėžio apskrityje IV ketvirtyje LSSR NKVD komisariui J. Bartašiūnui, ten pat, l. 73.

¹⁰⁷ NKVD–NKGB agentūrinių–operatyvinių priemonių planas 1944 m. lapkričio mėn., ten pat, b. 1349, l. 109.

¹⁰⁸ SSRS NKVD–NKGB įgaliotinio Lietuvai I. Tkačenkos ir kt. 1944 m. lapkričio mėn. raštas NKGB–NKVD operatyvinės grupės Panevėžio apskr. viršininkui Moskovui, ten pat, l. 105.

¹⁰⁹ NKGB–NKVD operatyvinės grupės Panevėžio apskr. viršininko Moskovo 1944 m. lapkričio 23 d. aiškinamasis raštas LSSR NKVD komisariui J. Bartašiūnui, ten pat, l. 125.

¹¹⁰ NKGB–NKVD operatyvinės grupės Panevėžio apskr. viršininko Moskovo ir kt. aiškinamasis raštas apie gruodžio 1–15 d. padėtį SSRS NKVD komisariui Kruglovui, ten pat, l. 141.

šėimos, susidedančios iš 292 asmenų¹¹¹. Didžiosios tremtys dar planuotos ateityje.

Apibendrinant galima pasakyti, kad 1944–1945 m., nepaisant nemenkų NKVD pastangų, partizaninis judėjimas nebuvo galutinai nuslopintas, bet patyrė didžiulių nuostolių, kas privertė partizanus keisti savo veikimo taktiką.

I š v a d o s

NKVD dokumentuose pirmieji partizanų būriai Panevėžio apskrityje užfiksuoti jau 1944 m. rugpjūčio mėn. 1944–1945 m. kas mėnesį saugumo ataskaitose buvo aprašomi įvairūs partizanų pasireiškimai. Kovotojai apšaudydavo sovietų kareivius, ginkluotus asmenis, baudė kaimo vietovių sovietinį partinį aktyvą ir kt., kas savaime kėlė sovietų valdžios nepasitenkinimą. Dažnai partizanai įsivaizduoti kaip buvę vokiečių talkininkai arba „nepastovus elementas“, vengiantis mobilizacijos. Nors jie vadinti „banditais“, bet kartu matyti politiniai pasipriešinimo tikslai.

Kovą prieš ginkluotą pasipriešinimą organizavo NKVD, kuri savo represinį aparatą Panevėžyje ir valsčiuose pradėjo kurti 1944 m. liepos mėnesį. Pradžioje struktūrai dar trūko stiprios karinės jėgos, galinčios slopinti pasipriešinimą. Tų metų rudenį į kovą prieš partizanus buvo pritraukiami net Raudonosios armijos daliniai, bet vietos NKVD skyrius nuolat prašė atsiųsti didesnę vidaus kariuomenės dalinį. Toks dalinys, t. y. 95-asis pasienio būrys, atvyko gruodžio mėn., nuo to laiko apskrityje nuolat dislokuotos sovietų vidaus kariuomenės pajėgos, pasiruošusios bet kada veikti. 1945 m. pasienio būrį pakeitė 4-osios NKVD divizijos pulkai. Reikalui esant kovoje jiems talkino NKVD pasienio pulkai, periodiškai atsiunčiami į apskritį. Taip pat NKVD kūrė sribų būrius, bet ne visi etatai juose buvo užimti, nes trūko norinčių tarnauti, iš kitos pusės, jais kaip vietiniais gyventojais nepasitikėta. Sovietų sau-

¹¹¹ *Lietuvos kovų ir kančių istorija*, t. 1: *Lietuvos gyventojų trėmimai 1941 ir 1945–1952 m. (Dokumentų rinkinys)*, ats. redaktorius G. Rudis, Vilnius, 1994, p. 121.

gumas organizavo agentūrinį tinklą, be kurio teikiamos informacijos nebūtų įmanoma slopinti pasipriešinimo. Slaptųjų bendradarbių skaičius nuolat augo, bet ne visi į jį patekusieji atsidavusiai dirbo, nes buvo įtraukiami į tinklą remiantis „kompromituojančia medžiaga“.

NKVD nuolat organizavo miškų šukavimus ir „oblavas“, nukreiptas prieš partizanus ir jų rėmėjus, ypač tai suintensyvėjo atvykus gausiesiems vidaus kariuomenės daliniams. NKVD ataskaitos liudija, kad nemaža dalis kautynėse nukautųjų buvo beginkliai, nes neatitinka žuvusiųjų ir paimtų ginklų skaičiai. Tą galima paaiškinti dviem priežastimis. NKVD daliniai iš tikrųjų žudė beginklius žmonės arba pagražindavo savo pasiektus rezultatus popieriuje. Aprašomuoju laikotarpiu NKVD vadovaujami daliniai ypač brutaliai slopino pasipriešinimo judėjimą (terorizavo ir žudė vietinius gyventojus, degino jų ūkius). Siekdamas pakrikdyti ir demoralizuoti partizanus, saugumo struktūros skatino legalizacijos procesą, trėmė partizanų šeimas. 1945 m. pasitelkus įvairius veikimo būdus NKVD pavyko sunaikinti ar išsklaidyti didelius partizanų būrius, bet nepavyko visiškai užgniaužti pasipriešinimo.